

DRÁMÁK

AZ ÉRTELEM DIADALA?

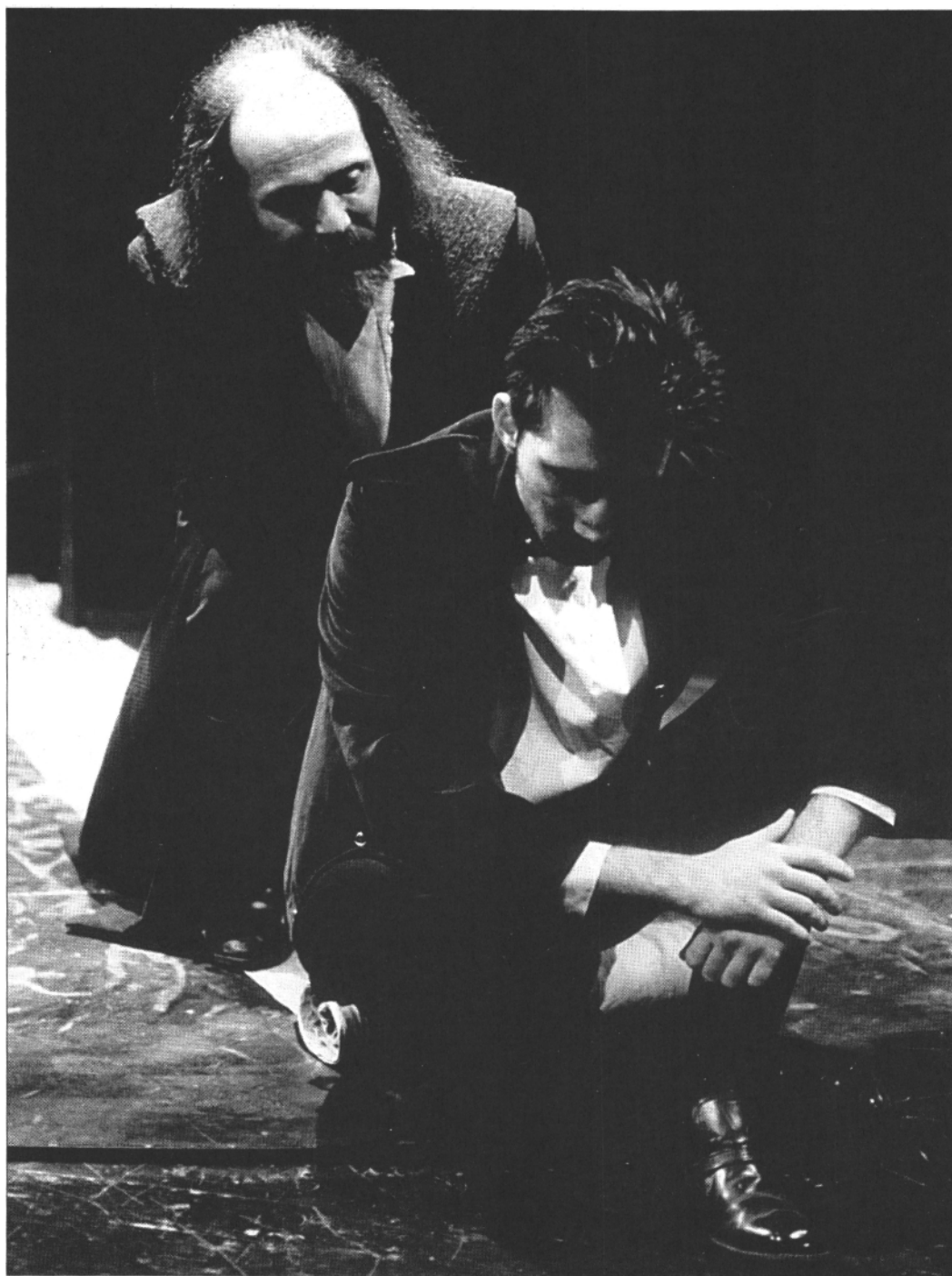
Márai Sándor, amikor 1948 szeptemberében egy nemzetközi írótalálkozóra Svájcba utazott, s többé nem tért haza, itthon gyakorlatilag már indexen volt, sorra zúzták be a könyveit. Negyven évig jószerivel a nevét sem lehetett leírni. De nemcsak a hatalom iktatta ki őt a magyar irodalom történetéből, ő maga is, aki 1989-ben bekövetkezett haláláig makacsul ellenállt:

hoz sem járult hozzá, amíg a magyar nép nem élhet „a nemzeti önrendelkezés jogával”. Ennek egyik dokumentumát, Simonyi Imrének írt 1975-ös levelét most *A kassai polgárok* műsorfüzete is közli. Aligha véletlenül. Nyilván utalásként arra, hogy e négy évtizedes sebet nem is oly könnyű begyógyítani, mint hinnék. Immár jó tíz esztendeje igyekszünk visszafogadni őt, s látnunk kell,

hogy kitagadni sokkal könnyebb volt, mint rehabilitálni.

Amíg rehabilitáláson a posztumusz Kosuth-díjat vagy akár könyveinek új kiadását értjük, a feladat természetesen megoldható. A gondok ott kezdődnek, ha azt kezdjük vizsgálni, hogyan integrálódnak fél évszázad múltán a Márai-művek a magyar irodalom eleven áramába. A színház épp ebből a szempontból különösen érzékeny jelzőrendszer, hisz a játzók és a nézők közt estéről estére működni kell annak a közmegegyezésnek, amely nélkül nincs színpadi nyelv, amely nélkül minden látszólagos kommunikáció merő protokoll. A kérdést csak bonyolítja, hogy Márai ma mitikus név - s minden mítosznak megvan a maga független élete -, nem organikus része a kultúrának, inkább egyfajta „felettes én”-je. Ami nem is lenne baj, ha szervesen az adott kultúrából nőtt volna ki, de Márai esetében épp ezzel a szerveséggel kapcsolatosan merülnek fel kérdőjelek: az ilyesféle „begyökeretlen” mítoszok szoktak gyorsan kiüresedni.

A kassai polgárok alighanem a legjobb Márai-darab, de mindenképp a legfontosabb, hisz az életműben kulcsszerepe van. Az író posztumusz kiadott utolsó *Naplójában*, egy 1984-es keltezésű feljegyzésben nem véletlenül rója fel Nemeskürty Istvánnak, hogy az 1945 előtti magyar irodalom történetét feldolgozó „mesélgető olvasókönyvében” *A kassai polgárokat* meg sem említi: „Valószínűleg kellemetlen felidézni a jelenetet, amint a Nemzeti színpadán Somlay és a polgárok ökölrel verik az asztalt, és üvöltik: »Jog nélkül nincs emberi élet«. Erre nem jó ma emlékezni, de negyven év előtt sem volt időszerű.” A darab 1942 decemberében, amikor először színre vitték a Nemzetiben, nyilvánvalóan egy sor érzékeny kérdést érintett: nemcsak amit Márai kiemel, s amit ma alapvető emberi jogoknak neveznénk, de az országtól elcsatolt, majd épp visszacsatolt Kassa kapcsán az egész Trianon-szindrómát, a polgári kultúrát és a művészi alkotást egyaránt fojtogató szélsőséges politika rémképét, a Róbert Károly idején játszódó kassai drámában az író jelen idejű, személyes dilemmáját. „Mindig nyugatra menj. Es ne feledd soha,

Gáspár Tibor (János mester) és Kokics Péter (Kristóf)

Gáspár Tibor és Melkvi Bea (*Genovéva*) (Schiller *Kata* felvételei)

nos mester, a szobrász, akinek vésőjéből Omodé nádor megölésével fegyver lett, de tragédiája ezzel be is teljesedik, hisz a gyilkos fegyver már soha többé nem lehet a mű-vészi alkotás eszköze.

A dráma alapkérdése tehát jól felismerhetően a Márai-életmű és -életút alapkérdése is, s az Anjou-korban játszó drámát ritka személyesség hatja át. Ez a bemutató idején épp elég volt az átütő sikerhez (nem beszélve arról, hogy az előadást Németh Antal rendezte), de 1990-ben, ismét a Nemzetiben, az első felújítás alkalmával már távolról sem. A jelen előadás fő erénye, hogy nem akarja az 1942-es bemutatót reprodukálni; a produkciót fiatalok készítették, akik szuverén módon nyúltak a darabhoz, azzal a természetességgel, amellyel bármely más klasszikust is kéz-be vennének, következőképp eszükbe sem jutott, hogy Márai „visszahonosításával” bñbelődjének. Az anyag azonban megbosszulta magát; egy Márai-műtől bajos elvárni, hogy kezes báránnyként idomuljon a megváltozott igényekhez, s nem is idomul. A megoldatlan problémák súlyos teherként nehezdednek az előadásra, amely természetes és nagyon mai kíván lenni, ars poeticájában megmaradva a művészi alkotás atelier-kérdéseinél, e teher-tétel mégis visszahúzza abba a stílus- és eszmévilágba, amely a mű eredeti közege, amelyben megfogant.

Mire gondolok? ..Aki ma ír, mintha csak

tanúságot akarna tenni egy későbbi kor számára - hangsúlyozza Márai az *Égy polgár* vallomásaiban (1935) -, tanúságot arról, hogy a század, amelyben születünk, valami-kor az értelem diadalát hirdette. S utolsó pillanatig, amíg a betűt leírnom engedik, tanúskodni akarok erről: hogy volt egy kor és élt néhány nemzedék, amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem el-lenálló erejében, amely fékezni tudja a csorda halálvágyát." A század, amellyel Márai egyidős volt, jól tudjuk, nemcsak az értelem, hanem az ösztönök diadalát is hirdette, de azokban az években, amikor ő ezeket a sorokat papírra vetette, az ösztönök felszabadítását illetően épp a legszönyatosabb visszaélés volt kibontakozóban, hisz a fasizmus politikai ideológiája is erre apellált. Világos, hogy ez az, amit Márai elutasít. De hogyan? E tekintetben jellemzőnek érzem egy 1943-as bejegyzését a *Napló* első kötetében: „Dosztojevszkij úgy meggyötör, mintha elmebajossal zárkóztam volna közös szobába - elmebajossal, akit talán szentté avatnak egyszer. Nem bírok belenyugodni, hogy az ember távlata ez az anarchikus korlátlanág - európai vagyok, a méreteken és a térképek adataiban is hiszek." Aligha kell külön hangsúlyoznom, hogy Dosztojevszkij nélkül nincs modern európai irodalom, de modern színház sem, s azt is inkább a tisztesség kedvéért teszem hozzá, hogy Márai késői

már nem ilyesféle rémkép; engem valójában az a szellemi-politikai-társadalmi miliő érdekel, amelyben *A kassai polgárok* íródott. A fentiekben, remélem, sikerült éreztetnem, hogy az az emberi és írói alapállás, amely az idő tájt Márai hitelét megadta, s amelynek erkölcsisége a mai olvasóra is autentikus hatást tesz, számára nemcsak szellemi tágasságot jelentett, hanem bizonyos beszűkülést is, bizonyos szellemi alternatívák, összefüggések, lélektani evidenciák elutasítását. Ez a szellemi attitűd, amely most már a drámáit illeti, összefonódott az akkori magyar színjátszás felettébb verbalizáló, mai ízlésünk szerint túl külsődleges, rugalmatlan, a belső motivációt gyakran nélkülöző „életszerűségével". Nem beszélve arról, hogy a színház a politikai forrponok idején egyébként természetéből eredően hajlik a verbalításra, hisz ilyenkor egy fennhangon kimondott igen vagy nem kataritikus erejű lehet.

Mindez hozzátartozik *A kassai polgárok*-hoz, de nemcsak az 1942-es bemutató „környezetrajzához", hanem magához a darabhoz is. Ha azt mondtam, a mai olvasó számára is evidens a mű egykori erkölcsi alapállása - hisz valóban, az olvasás lélektanából eredően az olvasói tudatnak megvan a maga automatizmusa, amellyel a lehető legtermészetesebb módon a művet egyszerre több kontextusban képes elsajátítani: érzékelve és feldolgozva azt az időtávlatot, amely a mű cselekménve.

megírása és befogadása között van -, akkor arra is utalni kívántam, hogy ez az automatizmus így csak a képelet színpadán működik. Az élő színház épp érzékisége és jelenidejősége miatt más. Az előadásban a befogadás többsíkúsága, az egyes síkok más-más perspektívája és kölcsönhatása csak akkor él és hat, ha mindez valóságosan, a játék érzékiségében is megjelenik. Ha viszont e megjelenítés - és egyáltalán az alkotói feldolgozás - elmarad, akkor legfeljebb a szöveg ellenállásából érezzük meg azt a meglehetősen destruktív feszültséget, amely aligha építi, inkább mintegy belülről rombolja az előadást.

Ha *A kassai polgárok* mostani, Szákás Tóth Péter rendezte változatát vesszük, ez annál fájdalmasabb, mert az előadásnak megvannak a maga értékei, hisz a rendező a drámai cselekmény ideje és a jelen közt feszülő időtávot elég behatóan elemezte, és elég jól boldogult is vele. Különösen, ami a színészi hangvételt illeti: jó képességű, vonzó csapatot toborzott magának, színészei természetes, mai nyelven tudják interpretálni a régi példázatot. Csakhogy a szöveg ellenáll. A műsorfüzetben olvasható néhány soros értelmezés alatt nincs ott a rendező neve, de nyilvánvaló rendezői ars poeticát rejt magában: „1942-ben »a magyar Tell Vilmos lépett színpadra, aki művészi elhivatottságát áldozta fel népének szabadságáért«. Ma, kétezer-ben, Márai születésének 100. évfordulóján, az ember áll az előadás középpontjában. Az ember, aki csak művész akar lenni, csak a saját útját akarja járni, csak függetlenségére, hol

dogságra törekszik mint művész, mint férj, mint szerelmes - csak mint ember - és nem hős." Ha ilyen mértékig ki akarom fordítani a darabot önmagából és a maga eredeti kontextusából, az nem oldható meg húzásokkal, némi dramaturgiai munkával. Csak egyféleképp oldható meg: ha farkasszemet nézek az íróval és az író korával. Peter Stein rendezett ilyen előadásokat fénykorában, a berlini Schaubühnén, valamiképp nemcsak az író korát, hanem az író személyes drámáját is belerendezve a darabba (elsősorban legendás *Homburg* hercege-előadására gondolok).

Márai egyébként *A kassai polgárokban* mintegy tálcán kínálja ezt a megoldást, erre már fentebb utaltam, annyira a maga személyes írói dilemmáját teszi meg a darabbeli János mester élete fő kérdésének. Magyarán nem kiiktatni kellett volna az előadásból a negyvenes évek elejét, amikor a mű íródott, hanem leszámolni vele. Akár azon az áron is, hogy ennek a leszámolásnak lett volna bizonyos kritikus éle, amely megvilágítja, sőt leleplezi az író (és persze a kor, az akkor határos és hiteles értelmiségi antifaszizmus) korlátait is. Bár igaz, e kritikai feldolgozásnak nem a politikai-történelmi aspektus kellett volna a lényege legyen, inkább annak a színházi-irodalmi nyelvnek az időben-térben való elhelyezése, amely még Dosztojevszkijtől is megriadt, s amely egyszerűen alkalmatlan arra, hogy - némi eufemizmussal szólva - mai antropológiai tudásunkat közvetítse. Nem kívánom itt felsorolni, mi minden történt az európai és az amerikai színházban a

második világháború óta, ami természetesen nem vonatkoztatható el attól, ami a humanisztikában, sőt a természettudományokban történt, s ami így együtt, amikor a színházba beülünk, vagy a színpadon megszólalunk, magától értetődő közkinccs ma számunkra. Nyilvánvaló, hogy *A kassai polgárok* nem ezt a nyelvet beszéli. Elképzelhetetlen tehát olyan ma érvényes előadása, amely ezzel a körülménnyel nem néz szembe, ezt a konfliktust nem dolgozza fel.

Lehet, egyeseknek túl erős ez a fogalmazás, különösen a Márai-centenárium ünnepi pillanatában. De itt rejlik a mai Márai-recepció legégetőbb kérdése. Márai az emigrációban bizonyos értelemben önmaga szobra lett. Különként élt, úgyszólván teljesen elszakadt a hazai élettől és kultúrától, s még más emigráns körökkel is csak laza kapcsolatot tartott. A hazai irodalomnak is, a drámának is megvoltak a maga különcei, akiket a magyar színház nehezen vagy egyáltalán nem tudott befogadni, ám ezek a különcök mégis jelen voltak a maga különcei, akiket a magyar színház nehezen vagy egyáltalán nem tudott befogadni, ám ezek a különcök mégis jelen voltak a hazai szellemi életben, ami egyfajta kölcsönösséget mindenképp jelentett. Márai impozáns életművéből e kölcsönösség hiányzik. Ha tehát valóban szeretnénk „visszahonosítani", meg kell birkoznunk vele, s nem a szobrot kell hazahoznunk. A Thália Új Stúdiójában *A kassai polgárok* ezzel a megbirkó-

PÁLYI ANDRÁS

A KASSAI POLGÁROK

PORTALANÍTÁS

Márai Sándor, a született kassai polgár színdarabot írt *A kassai polgárok* címmel akkor, amikor Kassa átmenetileg ismét Magyarországhoz tartozott. (Az ősbemutatót a Nemzeti Színház tartotta ünnepi előadásban, kormányzó úr Öfömméltósága névnapjának előestéjén, 1942. december 5-én.)

A mű főhőse művész, s mint ilyen, többek szerint, a szerzőt rejti. Ámbár a főszereplő János mester nem író, hanem szobrász - érdekes, így egyszer sem nevezik a darabban, mindig kőfaragóként emlegetik -, aki több estét betöltő konfliktussal találja szemben magát a háromfelvonásos tragédia során. A konfliktusok koncentrikus körökként kerítik körül.

Az első - a legbelső - egyszemélyes, alkotói magánügy. János mester egy szobor megformálásával küszködik. Nem találja a kőfaragói megoldást az arckifejezésre, melyet az új templom bejárata fölé tervezett Szent Erzsébet-alaknak szánt. A második probléma családi körben jelentkezik. Matematikai abszurd áll elő: háromszög a négyzeten. Az egyik szerelmi háromszöget János, a fia (Kristóf) és a nevelt lánya (Genovéa) alkotja. A másikat, a hatványozottat János, a felesége (Ánes) és Genovéa hozza létre.

(Lehet mondani, hogy az író kissé túlbiztosította a szerelmi vonalat. Igaz, a Kristóf-Genovéa-ügyet csak a legelső jelenetben szerepelteti, onnantól kezdve negligálja.)

A harmadik bonyodalom még tágabb környezetet érint: egész Kassát. A király odaveti zsákmányul a várost Omodé nádornak - a XIV. században vagyunk -, a kassaiak azonban fegyveres ellenállást tanúsítanak. János mesternek módjában áll patetikus monológokban és dialógokban meghányynivetni, hogy mi néki a dolga: a vésővel dolgozni vagy fegyverrel hadakozni. (Mármost szerintem János mester azért nem Márai, mert a rogyásig tetézt problémahalmazból koránt-sem mindent tekinthetünk a szerző legszemélyesebb sajátjának. Az alkotás tematikája, az igen, az foglalkoztatta őt is. A harcok cselek-vés ingerenciája viszont nemigen kínozza. Meg az is elég jól felmérhető az önéletrajzi művekből, hogy Márai sokkal könnyedebben, hűvösebben és érintetlenebbül mozgott az emberi kapcsolatokban, mint a drámahős. A naplóból vagy az *Égy polgár vallomásaiból* nem derül ki, hogy az író valaha is felelősséget érzett volna, mondiuk egy nőért, lett

János mesterrel ellentétben, aki a Genovéa-ügyet éppúgy végigvívódja, mint a többi, rálöcsölt drámai válsághelyzetet. S a próza műfajában gyakran egészségesen fanyar Márai fennkölt szövegét írónia és önirónia nélkül, dúlt szenvedéllyel kell elmondania (vagy meghallgatnia). „Az arany halott tűz." „Azén lehetem ad szárnyat a lelkednek." „A harc csak pillanat. A béke az élet." Es hasonlók.)

Ha egy végzős rendezőhallgató *A kassai polgárok*at választja diplomamunkául, akkor ez avval kecsegtet, hogy az ifjú színházcsinálót izgatja valami ebben a szép szavú, közhelyszagú, nagy ívű, túlszűfolt, dramaturgiailag több sebből vérző színdarabban. Nyilván talált egy szálat a dús, kusza gombolyagban, amelyet érdekesnek ítélt, s érdemesnek a felgöngyöltésre.

Hanem ahogy a Szákás Tóth Péter jegyzete előadás kezdődik a Thália Színház Stúdiójában, az a hideglelést hozza rám. Két szereplő beszélget a színen, miközben az egyikük folyamatosan tornagyakorlatot végez a Masa Richárd tervezte díszleten, mely leginkább játszótéri mászókára emlékeztet. A céltalannak tetsző színészi mutatványtól elfog az ijedelem, hogy valami igen divatos, akro-